

Examen HAVO 2007

tijdvak 1
maandag 21 mei
13.30 - 16.00 uur

economie 1,2

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 59 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

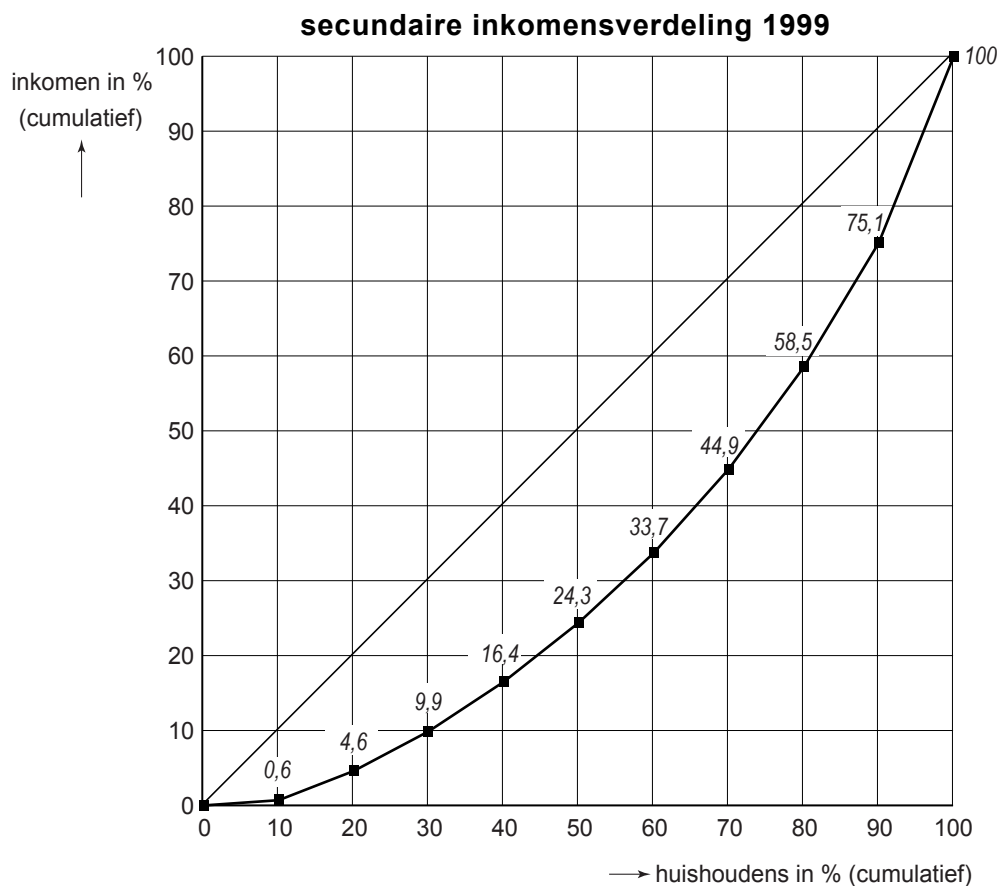
Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Verschillende inkomens, verschil in inkomen

De Lorenzcurve wordt gebruikt om inkomensverschillen te laten zien. In onderstaande figuur is de Lorenzcurve van de secundaire inkomens van huishoudens in 1999 weergegeven. Hierbij zijn de huishoudens in Nederland verdeeld in 10%-groepen (decielen).

Aansluitend op bovenstaande figuur staat in de tabel op pagina 3 het gemiddelde secundaire inkomen in euro's per deciel huishoudens. Voor elk deciel is dit bedrag uitgesplitst in winstinkomen, looninkomen en overig inkomen, na heffing van de directe belastingen en de sociale premies.

secundaire inkomens in 1999

decielen:	1e	2e	3e	4e	5e	6e	7e	8e	9e	10e
gemiddeld inkomen per deciel*	1.500	9.100	12.300	15.200	18.300	21.700	26.000	31.500	38.500	57.800
winst-inkomen**	2	2	2	4	3	4	4	4	6	11
looninkomen**	21	27	37	56	61	65	73	77	79	74
overig inkomen**	77	71	61	40	36	31	23	19	15	15

* in euro's

** in % van het gemiddelde inkomen per deciel

- 2p **1** Noem twee voorbeelden van vormen van inkomen die tot overig inkomen in de tabel worden gerekend.

Arnold doet naar aanleiding van de figuur en de tabel de volgende beweringen.

- 1 De twee decielen huishoudens met het hoogste secundaire inkomen ontvangen samen meer dan de helft van het totale secundaire inkomen in 1999.
- 2 Het totale bedrag aan overig inkomen dat het tweede deciel huishoudens ontvangt, is in 1999 hoger dan dat van het tiende deciel huishoudens.

- 2p **2** Is bewering 1 van Arnold juist? Verklaar het antwoord.

- 2p **3** Is bewering 2 van Arnold juist? Verklaar het antwoord.

Bij het vergelijken van hoge met lage inkomens wordt het inkomen van de 20% huishoudens in het negende en tiende deciel vaak vergeleken met het inkomen van de 20% huishoudens in het tweede en derde deciel.

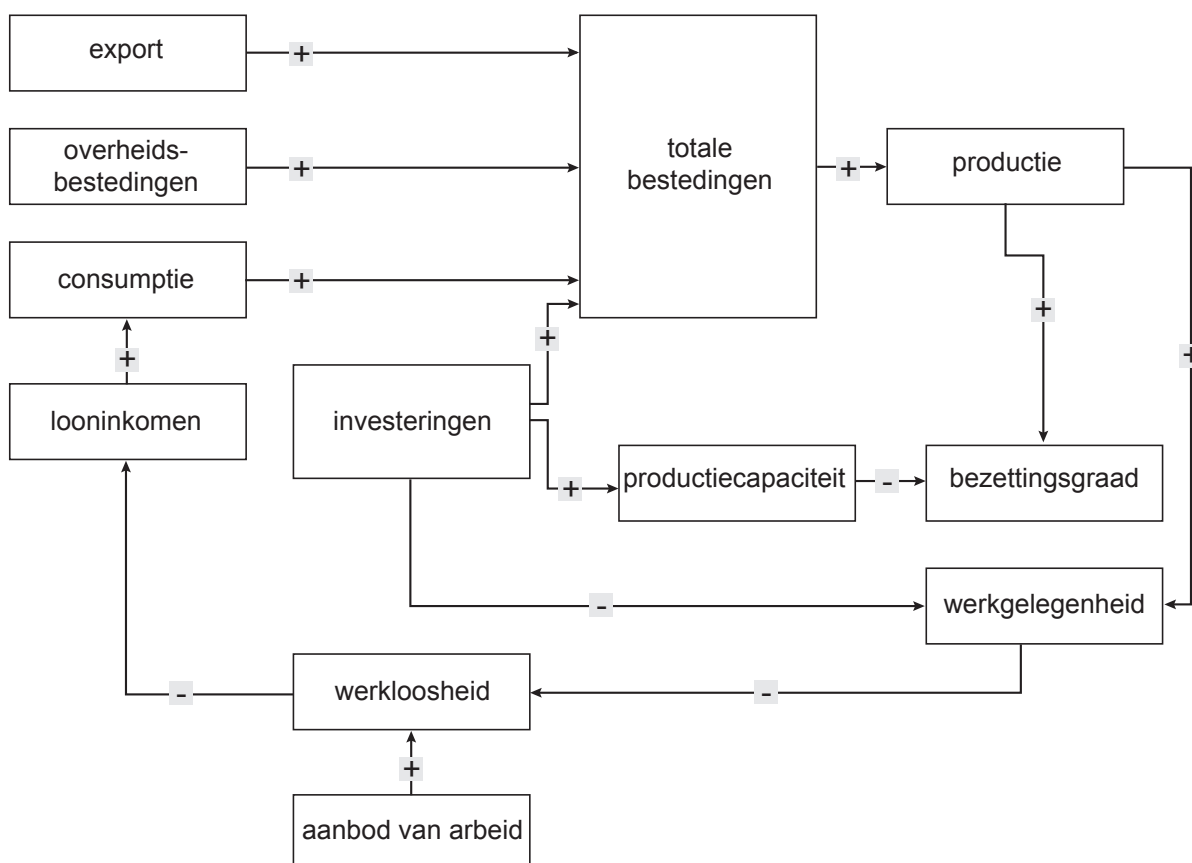
In 1991 ontvingen het tweede en het derde deciel huishoudens samen 9,2% van het totale secundaire inkomen. Het negende en tiende deciel huishoudens ontvingen in 1991 samen 40,8% van het totale secundaire inkomen. De verhouding tussen het gemiddelde inkomen van huishoudens in het negende en tiende deciel en het gemiddelde inkomen van huishoudens in het tweede en derde deciel is afgerond 4,4 (40,8% gedeeld door 9,2%). Als dit verhoudingsgetal stijgt, wijst dit op een toenemende ongelijkheid van de secundaire inkomensverdeling.

- 2p **4** Is dit verhoudingsgetal in 1999 ten opzichte van 1991 gedaald of gestegen? Verklaar het antwoord met behulp van een berekening.

Opgave 2

Alle pijlen gericht op investeren

Investerings zijn economisch van groot belang; ze worden door economen zelfs bestempeld als de motor van de economie van een land. Vooral de ontwikkeling van nieuwe producten en productieprocessen gaat gepaard met grote investeringen. Deze innovatie kan de internationale concurrentiepositie van een land verbeteren. Daarnaast zien economen bij investeringen zowel een bestedingseffect als een capaciteitseffect optreden.

In bovenstaande figuur staan in een pijlenschema economische verbanden weergegeven. Investerings spelen in dit schema een centrale rol. Elke pijl geeft een oorzaak–gevolg verband weer. Een + bij een pijl duidt op een positief verband tussen oorzaak en gevolg. Wanneer er een – bij een pijl staat, betekent dit dat er een negatief verband tussen oorzaak en gevolg is. Zo zal een stijging van het aanbod van arbeid tot gevolg hebben dat de werkloosheid stijgt en zal een stijging van de werkgelegenheid tot gevolg hebben dat de werkloosheid daalt.

- 2p **5** Investerings kunnen zowel breedte-investerings als diepte-investerings zijn. Welke pijl in het pijlenschema is kenmerkend voor diepte-investerings? Verklaar het antwoord.

- Als de bestedingen stijgen, kan er overbesteding ontstaan.
- 2p **6** Leg aan de hand van het pijlenschema uit hoe door een toename van de investeringen de dreigende overbesteding kan worden voorkomen.
- Een toename van de investeringen veroorzaakt via de bestedingen een directe toename van de productie. Vervolgens veroorzaakt deze toename van de productie een verdere toename van de productie die door economen het multipliereffect wordt genoemd.
- 2p **7** Beschrijf aan de hand van de pijlen in het pijlenschema hoe dit multipliereffect tot stand komt. Benoem elke pijl die in de beschrijving wordt gebruikt.
- Een econoom heeft kritiek op het pijlenschema, omdat het gevolg van innovatieve investeringen door bedrijven voor de internationale concurrentiepositie niet in het schema staat.
- 2p **8** Tussen welke twee begrippen in het pijlenschema moet een pijl getrokken worden om aan de kritiek van deze econoom tegemoet te komen? Geef aan waar deze pijl begint en of bij deze pijl een + of een – moet worden gezet.

Opgave 3

uit een krant:

Garnalen tegen vliegtuigen

Thailand staat op het punt tien vliegtuigen te kopen van de Europese vliegtuigfabrikant Airbus. Met deze transactie is € 1,5 miljard gemoeid. De Thaise regering zegt dat de koop alleen door kan gaan als Airbus ingevroren garnalen accepteert als betaling voor deze transactie. Airbus moet dan zelf kopers zien te vinden voor deze garnalen.

Deze opmerkelijke stap van de Thaise regering houdt verband met het gebrek aan deviezen in Thailand en de snel toegenomen productie van garnalen in Thailand. De export van garnalen door Thailand is inmiddels opgelopen tot € 1,3 miljard per jaar. Toch slaagt Thailand er niet in alle geproduceerde garnalen te verkopen, waardoor de voorraad diepgevroren garnalen in koelhuizen jaarlijks groeit.

Kritische Thaise economen wijzen op de nadelige gevolgen die het betalen van vliegtuigen met garnalen kan hebben. Deze economen verwachten dat de exportopbrengst volgend jaar wel eens onder de € 1,3 miljard kan blijven, zelfs als de geëxporteerde hoeveelheid garnalen gelijk blijft.

- 2p **9** Is er bij de bovengenoemde transactie sprake van directe ruil of van indirecte ruil? Verklaar het antwoord.
- 2p **10** Welke functie van geld komt bij de bovengenoemde transactie niet te vervallen? Verklaar het antwoord.
- 2p **11** Leg de verwachting van de kritische Thaise economen uit.

Opgave 4

Langer leven, langer werken

Wie gaat straks de oude dag betalen voor de eindexamenkandidaten van vandaag? Zullen er in 2050 nog voldoende werkenden zijn om de Algemene Ouderdomswet (AOW) te financieren? Bestaat de AOW nog wel in 2050? Dit soort vragen wordt steeds vaker gesteld.

Nederland vergrijsst, er komen zowel absoluut als relatief steeds meer ouderen. De AOW dreigt door de vergrijzing onbetaalbaar te worden. Als er nu geen maatregelen genomen worden, zal de AOW-premie jaarlijks moeten stijgen, waardoor de internationale concurrentiepositie kan verslechteren.

De overheid heeft een werkgroep “Seniorenbeleid” ingesteld, die moet onderzoeken hoe de AOW betaalbaar kan blijven. Deze werkgroep komt met een aantal voorstellen, waaronder de volgende drie.

- De leeftijd waarop mensen recht krijgen op een AOW-uitkering moet worden verhoogd.
- Werknemers ouder dan 55 jaar moeten worden bijgeschoold en/of omgeschoold.
- De wig voor ouderen moet worden verkleind.

De scholing van deze oudere werknemers moet worden gericht op verhoging van de participatiegraad van ouderen in Nederland. In Nederland is de participatiegraad van ouderen laag in vergelijking met jongeren. Volgens de werkgroep is de oorzaak van de lage participatiegraad dat oudere werknemers naar verhouding duur zijn. Dat komt doordat deze werknemers meestal aan de top van hun salaris zitten, terwijl de arbeidsproductiviteit in veel gevallen daalt als mensen ouder worden.

Daarnaast wijst de werkgroep op het risico dat, indien ouderen langer door moeten werken, het aantal arbeidsongeschikte ouderen kan toenemen.

Stel je de volgende situatie voor:

Je bent lid van de jongerenafdeling van een politieke partij. Het bestuur van de partij wil de voorstellen van de werkgroep “Seniorenbeleid” in het partijprogramma opnemen, maar de jongerenafdeling is nog niet overtuigd. De partijvoorzitter heeft jou gevraagd een toespraak te houden voor de jongerenafdeling waarin de gevolgen van de voorstellen van de werkgroep worden toegelicht.

De toespraak begint als volgt:

“Beste partijgenoten,

Graag wil ik de voorstellen van de werkgroep “Seniorenbeleid” onder jullie aandacht brengen. Door invoering van deze voorstellen zal de samenleving beter in staat zijn de toenemende kosten van de vergrijzing op te vangen, waardoor de AOW in de toekomst betaalbaar kan blijven. Ik zal eerst de noodzaak uiteenzetten van het invoeren van deze voorstellen. Vervolgens zal ik ingaan op enkele gevolgen van het invoeren van de voorstellen van de werkgroep.”

6p 12 Schrijf het vervolg van de toespraak.

In deze toespraak moeten de volgende aspecten aan de orde komen.

- a De wijze waarop verhoging van de AOW-premies tot verslechtering van de internationale concurrentiepositie kan leiden.
- b De wijze waarop verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd kan bijdragen aan de betaalbaarheid van de AOW, zowel via de inkomstenkant als via de uitgavenkant.

Daarnaast moet in de toespraak naar eigen keuze één van de onderstaande aspecten aan de orde komen. Kies daarbij het aspect dat het best in de toespraak past.

- 1 De wijze waarop scholing van oudere werknemers kan leiden tot een toename van de vraag naar ouderen op de arbeidsmarkt.
- 2 De wijze waarop een verkleining van de wig voor ouderen het aanbod van ouderen op de arbeidsmarkt kan vergroten.
- 3 Een andere maatregel dan omscholing waardoor de toename van het aantal arbeidsongeschikte ouderen kan worden beperkt.

Aanwijzingen:

- *De onderdelen van de toespraak moeten logisch op elkaar aansluiten.*
- *Gebruik voor het vervolg van de toespraak 120 woorden; een afwijking van 20 woorden is toegestaan.*

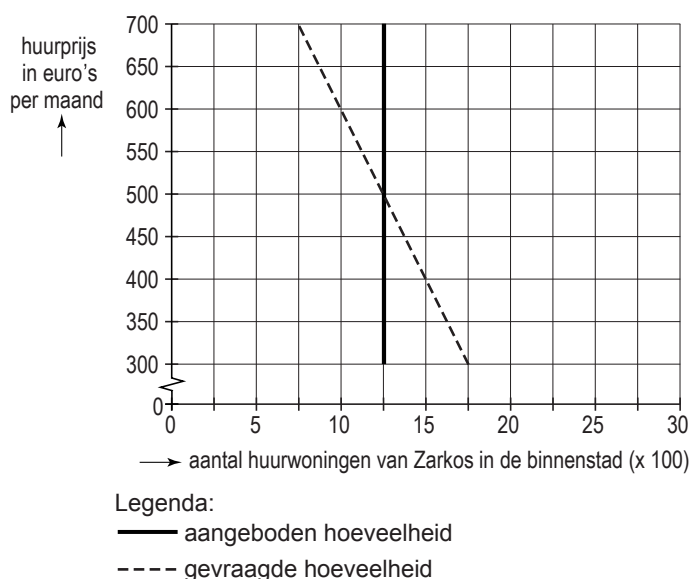
Opgave 5

Renovatie van de markt voor huurwoningen?

In de grote steden in Nederland zijn woningbouwverenigingen de belangrijkste aanbieders van huurwoningen. In veel grote steden is een tekort aan betaalbare huurwoningen in de binnenstad. Volgens woningbouwverenigingen wordt dit tekort veroorzaakt door het gebrek aan werking van het marktmechanisme op de markt van huurwoningen.

In één van de grote steden biedt woningbouwvereniging Zarkos in totaal 3.250 huurwoningen van hetzelfde type aan: 2.000 woningen in de buitenwijken en 1.250 woningen in de binnenstad. De huur van elke woning is vastgesteld op € 400 per maand. In de binnenstad kan Zarkos op korte termijn geen extra huurwoningen bouwen. Naar de huurwoningen in de binnenstad is zo veel vraag, dat er een wachtlijst is. In de buitenwijken staan 400 huurwoningen van Zarkos leeg door gebrek aan belangstelling.

Zarkos wil uitsluitend in de binnenstad de huurprijs aanpassen aan de marktsituatie. Daarom wordt overwogen de huurprijs van woningen in de binnenstad te verhogen. Econoom Kees onderzoekt in opdracht van Zarkos de gevolgen hiervan en gebruikt daarvoor het model in onderstaande figuur. Daarbij veronderstelt Kees dat van de huurders die door de huurverhoging van de wachtlijst verdwijnen, 60% een woning van Zarkos in de buitenwijken gaat huren.

- 2p **13** Citeer de zin die het verticale verloop van de aanbodlijn in de figuur verklaart. Licht het antwoord toe.
- 2p **14** Hoeveel personen staan bij vastgestelde huurprijs op de wachtlijst voor een huurwoning in de binnenstad?

- 2p **15** Bereken met welk bedrag per maand de totale huuropbrengst van Zarkos in de binnenstad en de buitenwijken samen toeneemt als gevolg van de huurverhoging in de binnenstad.

Stel dat in de komende jaren een stijging van de koopkracht van de inkomens wordt verwacht. Het is mogelijk dat de vraagcurve in de figuur hierdoor naar rechts verschuift. Er zijn ook argumenten te bedenken dat deze stijging van de koopkracht tot een verschuiving van de vraagcurve naar links leidt.

- 2p **16** Leg uit dat een stijging van de koopkracht van de inkomens tot een verschuiving van de vraagcurve naar links in de figuur kan leiden.

Opgave 6

In economische publicaties wordt veel gebruikgemaakt van tabellen en grafieken. In het informatieboekje staan vier statistieken over Hongarije, Polen en Tsjechië. Deze drie landen zijn in 2004 toegetreden tot de Europese Unie (EU). In de eerste twee statistieken worden de gegevens van deze landen vergeleken met gegevens van de vijftien landen die tot 2004 de EU vormden, de EU15. Alle gegevens hebben, tenzij anders vermeld, betrekking op het jaar 2001. Naar aanleiding van deze statistieken worden in deze opgave vijf vragen gesteld.

In statistiek 4 ontbreekt het werkloosheidspercentage in Polen. Dit percentage kan worden berekend met behulp van twee andere gegevens.

2p **17** Noem deze twee gegevens.

De participatiegraad wordt in deze opgave gedefinieerd als de werkzame beroepsbevolking in procenten van de beroepsgeschikte bevolking.

2p **18** Bereken in welk van de drie landen de participatiegraad het hoogst is.

De arbeidsproductiviteit, opgevat als het bruto binnenlands product (bbp) per werkende per jaar, was in 2001 in de sector landbouw van Polen laag in vergelijking met de andere landen.

2p **19** Bereken de arbeidsproductiviteit in de landbouw van Polen.

2p **20** Uit welke twee gegevens kan worden afgeleid dat de arbeidsproductiviteit in de landbouw van Polen lager is dan de gemiddelde arbeidsproductiviteit van de Poolse economie?

In statistiek 2 wordt het bbp per hoofd van de bevolking van de drie landen vergeleken met het bbp per hoofd van de bevolking van de EU15. Uit statistiek 2 kan worden afgelezen dat het nominale bbp per hoofd van de bevolking in Tsjechië 26% bedraagt van het nominale bbp per hoofd van de bevolking in de EU15.

Uit de cijfers van het reële bbp per hoofd van de bevolking kan worden afgelezen dat het verschil tussen Tsjechië en de EU15 aanzienlijk kleiner is, als rekening wordt gehouden met het lagere prijsniveau in Tsjechië ten opzichte van de EU15. Het reële bbp per hoofd van de bevolking in Tsjechië bedraagt 56% van het reële bbp per hoofd van de bevolking in de EU15.

2p **21** Toon met behulp van de indexcijfers uit statistiek 2 aan dat het prijsniveau in Polen hoger ligt dan in Tsjechië.

Opgave 7

Een sterk staaltje protectionisme

Aan het begin van deze eeuw verschenen met een paar maanden tussentijd in een krant de onderstaande artikelen.

Bush komt op voor Amerikaanse belangen

De Verenigde Staten van Amerika (VS) hebben een importheffing van 30% ingesteld op staal. De VS beroepen zich daarbij op de internationale regels over protectie, die zijn afgesproken in de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Volgens deze regels mag een land protectionistische maatregelen nemen als er sprake is van dumping in dat land. De VS willen zo'n anti-dumpingheffing instellen omdat er volgens de VS door buitenlandse handelspartners staal op de Amerikaanse markt onder de kostprijs te koop wordt aangeboden.

WTO geeft Europese Unie (EU) gelijk in handelsconflict tussen EU en VS

De EU heeft fel gereageerd op de importheffing van de VS op staal. Omdat protesten bij de VS niet hebben geleid tot afschaffen van deze heffing, heeft de EU een klacht ingediend bij de WTO. De WTO heeft de EU in het gelijk gesteld. De EU overweegt tegenmaatregelen te nemen, die de export van de VS treffen. Daarnaast vreest de EU dat de importheffing van de VS tot dumping van staal uit Azië in de EU leidt.

In het redactionele commentaar van deze krant wordt de verwachting uitgesproken dat de VS op korte termijn zullen besluiten de importheffing op staal af te schaffen. De reden daarvoor wordt niet alleen gezocht in de dreigende tegenmaatregelen van de EU. Opgemerkt wordt dat de protectionistische maatregelen op staal eigenlijk overbodig zijn geworden door de koersontwikkeling van de dollar in de afgelopen periode. Verder is gebleken dat door de importheffing van de VS minder banen zijn behouden in de staalindustrie in de VS dan er verloren zijn gegaan in andere bedrijfstakken.

- 1p **22** Noem een andere protectionistische maatregel dan de in de krant genoemde maatregel.
- 2p **23** Leg uit dat de importheffing op staal van de VS ertoe kan leiden dat de prijs van staal in de EU daalt.
- 2p **24** Is de koers van de dollar in de bedoelde periode gedaald of gestegen? Verklaar het antwoord.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Opgave 8

btw-experiment

In 1999 kreeg de Nederlandse overheid toestemming van de Europese Unie het btw-tarief op arbeidsintensieve dienstverlening als kappers, rijwielherstellers en stukadoors te verlagen van 17,5% naar 6%. Door deze btw-verlaging hoopte de Nederlandse overheid onder andere de omvang van de informele sector terug te dringen.

De btw-verlaging is een experiment dat op 1 januari 2000 van start ging. De verwachting van de overheid was dat de verlaging van het btw-tarief zou leiden tot een verlaging van het uurtarief van de betreffende diensten. Bij een lager uurtarief zou de vraag naar arbeidsintensieve diensten toenemen, waardoor de werkgelegenheid in de betreffende bedrijfstakken ook zou toenemen.

De kappers en de stukadoors hebben de btw-verlaging van 17,5% naar 6% helemaal doorgegeven aan de klant.

- 2p **25** Toon met behulp van een berekening aan dat hierdoor het uurtarief met (afgerond) 9,79% daalt.

Twee jaar na de start van het experiment zijn de effecten van de btw-verlaging onderzocht. Enkele gegevens uit dat onderzoek staan in onderstaande tabel.

	kappers	rijwielherstellers	stukadoors
uurtarief inclusief btw*	-9,79%	-7,1%	-9,79%
prijselasticiteit van de vraag	-0,7	-0,9	-1,2
afzet*	+6,86%		+11,75%

*veranderingen in 2002 ten opzichte van 1999

- 2p **26** Is de procentuele stijging van de afzet bij rijwielherstellers in 2002 ten opzichte van 1999 groter of kleiner dan bij kappers? Verklaar het antwoord met een berekening.
- 2p **27** Is de omzet bij stukadoors in 2002 ten opzichte van 1999 gestegen? Verklaar het antwoord zonder berekening.
- 2p **28** Leg uit hoe door een verlaging van de btw de omvang van de informele economie kan worden teruggedrongen.